

Кінах Л. С.,

Волинський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк

ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ СУБСТАНТИВАЦІЇ В СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

У статті розглядаються функціонально-семантичні особливості субстантивації як морфологічно-синтаксичного способу словотворення в сучасній німецькій мові.

Ключові слова: *транспозиція, (синтаксична, морфологічна) конверсія, субстантивація, функціонально-граматичне поле.*

The article deals with the functional semantic peculiarities of the process of substantivization as a morphological syntactical way of word-formation in the modern German language.

Key words: *transposition, (syntactical, morphological) conversion, substantivization, functional grammatical field.*

Об’єктом наукової рефлексії цієї статті є похідні слова сучасної німецької мови, утворені шляхом переходу в іменник інших частин мови способом безафіксальної транспозиції, а **предметом** – їхня функціонально-семантична асиміляція у межах нової частини мови. **Матеріалом** для аналізу слугували художні твори сучасних німецьких авторів. **Метою** цієї розвідки є вивчення функціонально-семантичної сутності явища субстантивації й аналіз процесів словотвору цим способом у сучасній німецькій мові, що передбачає виконання таких конкретних **завдань**: 1) аналіз різних підходів до розгляду процесу субстантивації в сучасній німецькій мові (епістемічний синопсис); 2) з’ясування функціонально-семантичної специфіки асиміляції субстантиватів у межах нової лексико-граматичної категорії.

Епістемічний синопсис шляхів і способів субстантивації в сучасній німецькій мові засвідчує, що переходу в іменники слів і слівформ інших частин мови в спеціальній літературі приділена достатньо велика увага (роботи I. Barz, L. Eichinger, P. Eisenberg J. Erben, W. Fleischer, H. J. Heringer, L. Hoffmann, B. Matzke, S. Olsen, Chr. Römer, H. Vater, P. M. Vogel), однак при цьому спостерігаються різні підходи до його витлумачення, найтипівішими серед яких є широке і вузьке витлумачення субстантивації.

Субстантивацію в її **широкому** значенні І. Барц трактує як частининомовну перекатегоризацію, за якої творення іменників здійснюється як способом деривації (*lesen* → *Leser*, *schön* → *Schönheit*), так і способом конверсії (*schreiben* → *Schreiben*, *binden* → *Band*, *besuchen* → *Besuch*, *hoch* → *Hoch*, *fremd* → *Fremder*), тоді як субстантивація у **вузькому** розумінні – це безафіксальний перехід у іменник, тобто перехід зі збере-

женням “категорійно-специфічної словникової форми” твірного елементу (essen → Essen) [4, с. 658-659]. Повністю чи частково тотожними поняттю безафіксального переходу в іменник є ряд інших термінів, які вживаються німецькими мовознавцями: (синтаксична, морфологічна) конверсія / Konversion (P. Eisenberg [6, с. 296-297], J. Erben [7, с. 31], S. Olsen [12, с. 186], W. Fleischer, I. Barz [8, с. 48]), нульова деривація / Nullderivation (B. Matzke, Ch. Römer [14, с. 99]), (синтаксична) перекаатегоризація / (syntaktische) Umkategorisierung (L. Eichinger [5, с. 168], P. M. Vogel [17, с. 245]), трансфігурація / Transfiguration і гіпостазис / Hypostase (W. Henzen [9, с. 244-245]).

У сучасній лінгвістичній літературі субстантивацію трактують як “різновид конверсії, морфологічно-синтаксичного неморфологічного способу творення іменників як перехід з інших частини мови чи їхніх слівформ” [3, с. 590]. В. Фляйшер й І. Барц розглядають субстантивати як “продукти” конверсії, яка здійснюється на основі синтаксичної транспозиції без зміни кореневої голосної та без додавання афіксів [8, с. 48]. Результатом субстантивації є зміна граматичної парадигми твірного слова, його синтаксичних ознак і узагальненого категорійного значення.

Синхронічна субстантивація забезпечує збагачення семантичних можливостей класу іменників. О. С. Кубрякова, розглядаючи безафіксальну транспозицію як когнітивний феномен, підкреслює, що “включення знака у нову частину мови означає саме те, що ним хотіли виразити одне з категорійних значень відповідної частини мови” [1, с. 204]. Оскільки загальнокатегорійним значенням іменника є предметність, то суть процесу субстантивації полягає в тому, що сприйняття людиною тієї чи іншої ознаки, процесу, дії чи стану як окремого предмету викликає у неї потребу виразити свою думку наявними засобами, без творення одиниць з новим морфемним складом.

Л. Ейхінгер вважає субстантивацію основним видом конверсії в сучасній німецькій мові тому, що саме іменник є “реляційно найменш залежною частиною мови, велика частина граматичних ознак якої перейшла на відокремлений елемент, артикль, і котра є найменш вимоглива до елементів, які переходять в іменники” [5, с. 168].

Процес субстантивації може охоплювати практично всі частини мови – дієслово (основу дієслова (1), інфінітив (2), дієприкметник (3)), прикметник (4), прислівник (5), числівник (6), займенник (7), прийменник (8), сполучник (9), частку (10) і навіть вигук (11). Пор.: (1) ... *und schüttelte den Schlaf von sich ab* /Kordon: 93/; (2) *Und all der andere Kram, wie Putzen, Kochen und Abwaschen* /Kordon: 70/; (3) ... *um das Geschehene zu verarbeiten* /Böttger: 149/; (4) *Die Ärmsten sind im Nachhinein nicht böse darüber* /Böttger: 25/; (5) *Antwort auf seine Frage nach dem “Warum“* / Böttger: 100/; (6) *Dieser Achtundsechziger ist ein Spitzenwein* /Böttger: 70/;

(7) ... *der niemals und nirgends die Seinen vergißt* /Delius: 66/; (8) ... *und dann wurde es ins Jenseits befördert* /Böttger: 93/; (9) *Kein Aber!* /Kordon: 159/; (10) *das Exil meines hilflosen Nein!* /Delius: 117/; (11) *wildes, lautes Johlen, das nach Ej! oder Ja! oder Heil! klang* /Delius: 116/.

Субстантивуватися можуть також фонема (12), літери (13), словосполучення (14) і навіть речення (15). Пор.: (12) *Stimme der Mutter mit ihrem "Guten Morgen!"*, *gedehnt betont auf dem U und dem O* /Delius: 11/; (13) *Selbstverantwortlich arbeiten ist das A und O* /Böttger: 93/; (14) ... *um sich dem Nichtstun hinzugeben* /Böttger: 97/; (15) *Das "Bitte von der Bahnsteigkante zurücktreten!"*, *das der Stationsvorsteher mehrfach über den Lautsprecher erschallen ließ, rührte sie nicht* /Kordon: 94/.

Серед німецьких лінгвістів відсутня єдина думка з привиду того, у межах якого розділу мовознавства слід розглядати безафіксальну транспозицію – у синтаксисі чи у словотворі? Г. Пауль відносить субстантивізацію до синтаксису й розрізняє різні її ступені: від **функціональної** у межах певного речення (*Wer A gesagt hat, muß auch B sagen*) до **повної** (*Stellichein, Vergißmeinnicht*) [13, с. 104-115].

В. Хенцен розглядає синтаксичну перекатегоризацію як проміжне явище між словотвором і синтаксисом. Саме він уперше в історії дослідження німецького словотвору використовує поняття "конверсія" і "гіпостазис". **Конверсія** є переходом слів до іншого класу в їхній нормальній формі (*treffen* → *Treffen*, *Dank* → *dank*). Вона протиставляється граматичній трансфігурації – **гіпостазису**, тобто переходу слів чи сполучень з новою функцією і новим значенням до іншого класу, який супроводжується набуттям ними самостійності своєї флексійної форми або перетворенням незмінюваних утворень (передусім прийменникових сполучень) у змінювані слова (*greis* → *der Greis / des Greises*; *über Nacht* → *übernachten*) [9, с. 243-245].

На відміну від В. Хенцена дещо вужче розуміє конверсію С. Ользен, яка пов'язує її лише з творенням віддієслівних іменників (*treffen* → *der Treff*, *schlafen* → *der Schlaf*), вербальний компонент яких виступає в якості іменника ("морфологічна конверсія"). Обидва елементи таких конверсійних пар є лексикалізовані та набули своїх власних фонологічних і категорійних особливостей. С. Ользен підкреслює, що ця модель у сучасній німецькій мові є малопродуктивною. Результатом такої конверсії може бути оказіональний іменник чоловічого роду сильної відміни (*Ankratz*, *Verstau*) [12, с. 196]. Творення субстантивованих прикметників і дієприкметників вона не відносить до словотвору й пропонує розглядати їх у синтаксисі, висловлюючи подібну думку й щодо субстантивованого інфінітиву (*das Wollen*, *das Sich-Wehren*). Утворення на зразок *der Fremde*, *der Glückliche*, *der Reisende*, *der Angestellte* є, на її думку, іменними словосполученнями з пропущеним іменником [12, с. 186].

З таким підходом до розгляду субстантивованих прикметників погоджується Г. Фатер: у випадку *der / die / das Neue* йдеться, на його думку, не про (морфологічну) конверсію, а виключно про синтаксичне явище. Утворення середнього роду *das Gute, das Neue* він кваліфікує як “нейтральні відприкметникові квазі-субстантивати” / “neutrale A-Quasisubstantivierungen”, протиставляючи їх справжнім субстантива-там / echte Substantivierung (*das Grün, das Gut, das Fett, das Hoch*) і розташовуючи їх між прикметниками й іменниками, оскільки морфологічно вони функціонують як прикметники, семантично – як іменники, а синтаксично поєднують у собі функції обох частин мови [16, с. 287].

Субстантивація у В. Фляйшера й І. Барц – це синтаксична транспозиція слів (без зміни кореневої голосної і без афіксації), словосполучень і речень з їхнім потенційним семантичним розвитком і лексикалізацією (*laufen* → *der Lauf, hoch* → *Hoch, eine Hand voll* → *Handvoll, Tunichtgut*) [8: 48-49]. Безафіксальні іменники типу *Wurf* (– *werfen*) відносяться ними до імпліцитної деривації. Науковці вказують на семантичні обмеження “продуктів конверсії”: *das Geben* не передає значення *Es gibt ein Gewitter*; субстантивуються словосполучення типу *das Kopferbrechen, das Inkrafttreten*, але не **beim Vaterhören* [8, с. 213].

Дещо по-іншому розглядає субстантивацію Й. Ербен. Оперуючи поняттям флекційної морфемі, він виокремлює: 1) імпліцитний словотвір, “парадигматичне переміщення” кореневої морфемі (*tief* → *das Tief; schauen* → *die Schau*), яка повністю переймає морфологічні та синтаксичні маркери нового класу; такі деривати проте не набувають усіх граматичних властивостей нового класу (*die Schau* не утворює форму множини) та можуть бути семантично обмеженими (*das Tief* зустрічається лише у метеоповідомленнях); 2) синтаксичну конверсію (*treff-en* → *das / ein Treffen; neu* → *der / das Neu-e, ein Neu-er / Neu-es*), за якої субстантивація відбувається зі збереженням флекційної морфемі твірного слова [7, с. 30-31].

Подібний підхід, але з використанням іншої термінології спостерігаємо у П.М. Фогель. Вона виокремлює: 1) нульову деривацію (*der Treff, das Tief*), до якої відносить також субстантивацію службових слів (*die Hallos der Freunde, die Deutlichkeit des Neins*); 2) синтаксичну перекатегоризацію (*das Singen, der / ein ... Schöne(s)*). На думку П.М. Фогель, у системі частин мови не існує принципової різниці між словотвором і синтаксичною перекатегоризацією. Це дозволяє припустити, що саме завдяки останній можуть заповнюватися “пустоти” в межах окремої частини мови: від імперфективних безпрефіксальних дієслів типу *werfen, reisen* можуть утворюватися імперфективні абстрактні субстантивати *das Werfen, das Reisen*, але не можуть утворюватися перфективні абстрактні **die Werfung, *die Reisung* [17, с. 247-249].

Випадки безафіксального переходу в іменник К. Рьомер і Б. Матцке вважають виключно імпліцитною деривацією, яка відбувається за допомогою номіналізуючого, фонетично-фонологічно невираженого нульового суфікса. Вони наголошують, що нульова суфіксальна морфема забезпечує бінарність структури слова й зумовлює зміну категорії. Номіналізація дієслова може відбуватися без або з перенесенням у дериват інфінітивної флекційної морфеми *-en* (*schau-en* → *Schau*+Ø-Suffix, *werf-en* → *Wurf*+Ø-Suffix; *lachen* → *das Lachen*+Ø-Suffix), а номіналізація прикметників можлива як без, так і з перенесенням у дериват прикметникової деклінаційної морфеми – флексиву (*grün* → *das Grün*+Ø-Suffix; *der grüne Politiker* → *der Grüne*+Ø-Suffix) [14, с. 99-101].

Щодо виокремлення з імпліцитної деривації випадків синтаксичної перекатегоризації (*singen* → *das Singen*) К. Рьомер зауважує, що остання має місце лише тоді, коли “результат перекатегоризації” не набуває морфосинтаксичних властивостей нової категорії: *das Singen* не утворює множини (**die Singen*) і не вживається з неозначеним артиклем (**ein Singen*). Однак при цьому номіналізований інфінітив *das Essen* вона не вважає результатом синтаксичної перекатегоризації, оскільки він існує у мові як закріплена одиниця лексичного складу й не має морфосинтаксичних обмежень (можливі форми *die Essen*, *ein Essen*). В окремих випадках спостерігається “номіналізація з додатковою семантичною зміною” (метонімія *das Essen* – “страва” і “процес”) [15, с. 137].

Аналіз точок зору щодо безафіксального переходу в іменник інших частин мови, які існують у спеціальній літературі, дозволяє стверджувати, що об’єктом наукового опису обираються лише зрозумілі, ясні випадки частиномовної перекатегоризації. Неясні, амбівалентні випадки рідко піддаються аналізу, досліджуються мало та односторонньо.

То ж є підстави поділяти точку зору П. Ейзенберга, який розрізняє два види конверсії – морфологічну й синтаксичну [6, с. 295]. Згідно такого підходу доцільно розрізняти морфологічну й синтаксичну субстантивацию.

Морфологічна субстантивацию відбувається шляхом транспонування твірної основи слова (*laufen* → *der Lauf*, *grün* → *das Grün*). Варто зазначити, що модель Adj → S такого виду субстантивацию відзначається певною семантичною обмеженістю (у такий спосіб утворюються переважно назви мов і кольоропозначення): (16) *Ulis im Kriegsgefangenenlager gelerntes Russisch* /Kordon, с. 173/; (17) *Der Himmel zeigte sich heute in einem bezaubernden Blau* /Böttger, с. 60/.

Синтаксична субстантивацию відбувається шляхом транспонування цілого слова (18), його словоформи (19), словосполучення (20) і речення (21). Пор.: (18) *Aus Tagen wurden Wochen des Wartens* /Böttger, с. 109/; (19) *Muss ist eine harte Nuss* /Sprichwort/; (20) *mehr Stillsitzen und*

Bravsein /Delius: 20/; (21) ... *bald mußte alles wie gewohnt auf die gefalteten Hände und das Du sollst hinauslaufen* /Delius: 15/. Така субстантивізація супроводжується зміною синтаксичних функцій і сполучуваності слова, але, на відміну від морфологічної, залишає незмінним морфологічне оточення похідного елемента.

Синтаксичні субстантивати П. Ейзенберг вважає “нетиповими продуктами” словотвору [6, с. 296]. Субстантивовані прикметники *der Gute, der Alte* зберігають прикметниковий тип відмінювання й синтаксичну подібність до прикметника: *Er ist ein alter/ Alter; die schreibenden / Schreibenden*. Будь-який прикметник може субстантивуватися, і вже як субстантиват має потенційну схильність до лексикалізації і навіть до **ідіоматизації** (*Abgeordneter*). Субстантивований інфінітив зберігає синтаксичну подібність до інфінітива як дієслівної форми (*Bier (zu) trinken ist gesund / Biertrinken ist gesund*), зрідка лексикалізується й ідіоматизується (*das Schaffen, Treffen, Vermögen*) [6, с. 296]. Серед субстантивованих інфінітивів спостерігається велика кількість оказіональних утворень, що свідчить про їхню функціональну близькість до дієслова. Завдяки легкості способу творення субстантивований інфінітив успішно конкурує з віддієслівними іменниками й відрізняється від них більшою семантичною визначеністю: він майже завжди виражає процес дії чи стану, тоді як віддієслівні іменники можуть виражати також і результат процесу та зазнавати інших змін (*das Gehen – der Gang, das Sprechen – die Sprache, das Übersetzen – die Übersetzung*).

Як зазначає О.О. Селіванова, у сучасних граматичних теоріях частини мови розглядаються як класи слів, яскраві категоріальні характеристики яких властиві не всім елементам класу, а відтак частина мови може кваліфікуватися як **функціонально-граматичне поле**, що має свою **домінанту** (ядро) з ознаками найбільшої спеціалізованості у вираженні інваріантного змісту й найбільшої формальної регулярності відповідно до цього змісту, і **периферію**, яка характеризується можливою розмитістю властивостей класу, виключеннями, синкретизмом [2, с. 440]. Поєднання польового й прототипного підходів дозволяє розглядати іменник як частину мови, ядерна зона якої характеризується предметністю (субстанція), а на периферії якої перебувають умовні позначення субстанції, що передають семантику процесу, кількості, ознаки, часу тощо [2, с. 441; 3, с. 176].

Процеси синхронічної субстантивізації активно поповнюють периферію іменника, розхитуючи його граматичну однорідність: перейшовши в іменник, слова інших частин мови не набувають усіх ознак нової категорії, але й не втрачають деяких ознак частини мови, з якої вони перейшли. Так, субстантивований інфінітив, зберігаючи категорійне значення процесуальності, втрачає дієслівні ознаки часу, способу дії та ста-

ну. Імплицитне збереження семи темпоральності проявляється у позитивній реакції на сполучуваність з прийменниками часу (*nach dem Essen, vor dem Aufstehen*). Субстантивований інфінітив є все-таки, за визначенням І. Барц [4: 659], нетиповим іменником, оскільки (за винятком *Essen, Schreiben*) не утворює форми множини, має певні обмеження щодо вживання з означеним артиклем і не має морфологічних маркерів номінальності у своїй початковій формі.

Наділеними субстантивними граматичними категоріями (роду, числа, відмінку, означеності / неозначеності), проте позбавленими дериваційно-морфологічних маркерів класу іменника є субстантивовані прикметники й дієприкметники (22-24). Пор.: (22) *Die Armen der Ärmsten dort auf dem schwarzen Kontinent* /Böttger: 100/; (23) *Die Wartenden sahen sich ratlos um* /Kordon: 113/; (24) ... *durfte man nicht zu den Verzweifelten gehören* /Kordon: 41/. Субстантивовані прикметники несуть у собі інваріантне значення ознаки й зберігають прикметникову парадигму відмінювання. Прикметники можуть субстантивуватися у формах вищого (25) та найвищого (26) ступенів порівняння, що є, як відомо, характерною рисою якісних прикметників. Пор.: (25) *Ich kann mir was Schöneres vorstellen* /Junge, с. 61/; (26) *Nur im Innersten von Bernhard war es sehr dunkel geworden* /Böttger, с. 148/.

Абстрактні іменники типу *Ruf, Wurf*, утворені шляхом конверсії дієслівної основи, як зазначає І. Барц, виявляють найбільшу схожість з типовими іменниками. Вони відмінюються як іменники, у своїй більшості утворюють форми множини та є “семантично збагачені елементом результативності” [4, с. 660].

Отже, вирішення поставлених завдань дозволило дійти таких висновків:

1) в іменник може переходити будь-яка одиниця мови – від фонемі до цілого речення, а оскільки подібний перехід здебільшого не закріплюється в узусі, то переважна частина субстантиватів є оказіональними утвореннями;

2) субстантивація як процес морфологічно-синтаксичного способу творення слів передбачає набуття похідним словом семантичних, функціональних і морфологічних характеристик граматичного класу іменників;

3) об’єктивним показником субстантивації є реальний зміст висловлення, який свідчить про семантичне переосмислення слова, а зміна синтаксичної функції є наслідком такого переосмислення і необхідною структурною умовою його реалізації.

Перспективи подальшої роботи полягають у системному вивченні когнітивно-семантичних і функціонально-комунікативних аспектів субстантивованих частин мови сучасної німецької мови.

Література:

1. Кубрякова Е. С. Части речи с когнитивной точки зрения. – М.: Институт языкознания РАН, 1997. – 327 с.
2. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 711 с.
3. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
4. Barz I. Wortartwechsel. In: Lexikologie/Lexicology. Ein internationales Buch zur Natur und Struktur von Wörtern und Wortschätzen. – Berlin, N.Y.: Walter de Gruyter, 2002. – S. 657–662.
5. Eichinger L. Deutsche Wortbildung. – Tübingen: Gunter Narr, 2000. – 269 S.
6. Eisenberg P. Grundriß der deutschen Grammatik. – Stuttgart-Weimar: Metzler, 2006. – 520 S.
7. Erben J. Einführung in die deutsche Wortbildungslehre. – Berlin: Erich Schmidt, 2006. – 205 S.
8. Fleischer W., Barz I. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache. – Tübingen: Max Niemeyer, 1995. – 381 S.
9. Henzen W. Deutsche Wortbildung. – Tübingen: Max Niemeyer, 1965. – 314 S.
10. Heringer H. J. Grammatische Grenzgänge. In: Linguistische und didaktische Grammatik. Beiträge zu Deutsch als Fremdsprache. – Leipzig: Enzyklopädie, 1989. – S.56-65.
11. Hoffman L. Handbuch der deutschen Wortarten. – Berlin – N.Y.: Walter de Gruyter, 2007. – 980 S.
12. Olsen S. Konversion als ein kombinatorischer Wortbildungsprozeß. In: Linguistische Berichte 127, Westdeutscher Verlag, 1990. – S. 185-216.
13. Paul H. Deutsche Grammatik. – Halle a. S.: Max Niemeyer, 1919. – 456 S.
14. Römer Chr., Matzke B. Lexikologie des Deutschen. – Tübingen: Gunter Narr, 2005. – 236 S.
15. Römer Chr. Morphologie der deutschen Sprache. – Tübingen-Basel: A.Francke, 2006. – 265 S.
16. Vater H. Zu sogenannten “substantivierten Adjektiven“ im Deutschen. In: Festschrift für K. Hyldgaard-Jensen zum 70. Geburtstag. – Kopenhagen: University, 1987. – S. 279-290.
17. Vogel P. M. Wortarten und Wortartwechsel: Zu Konversion und verwandten Erscheinungen im Deutschen und in anderen Sprachen. – Berlin – N.Y.: Walter de Gruyter, 1996. – 311 S.

Джерела ілюстративного матеріалу:

1. Böttger I. Umwege des Glücks. – Jena [u.a.]: Neue Literatur, 2000. – 255 S.
2. Delius F.Chr. Der Sonntag, an dem ich Weltmeister wurde. – Reinbek bei Hamburg: Rowohlt Taschenbuch, 2004. – 120 S.
3. Junge R. Silberfaden. – Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch, 2003. – 188 S.
4. Kordon K. Ein Trümmersommer. – Weinheim – Basel: Beltz & Gelberg, 1994. – 201 S.